

İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri

Pınar İPEK*

Özet

Irak'ta 20 Mart 2003'te başlayan işgal sonrası devam eden siyasi bütünleşme sorunlarını anlamak için devletleşme sürecinin açıklanması önemlidir. Bu makale, ABD tarafından Irak'a tek taraflı müdahale sonucu izlenen devlet-kurma modelinin yarattığı sorunları, kalkınma çalışmaları içerisinde siyasi değişim ve Irak'ın tarihsel devletleşme sürecine etkisi bağlamında kuramsal açıdan açıklamaktadır. Bu çerçevede tarihsel sosyoloji literatüründeki devlet kuramları açısından Irak'taki devletleşme sürecine petrol zenginliğinin yarattığı etkiler tartışılmaktadır. Yapılan değerlendirmenin ana saptamasına göre Irak'ın güvenliği ve yeni siyasi düzeninin başarısıyla meşruluğu, tarihsel süreçte toplumda farklı düzeylerde bulunan ideolojik, ekonomik, askeri ve politik sosyal güç kaynakları ile petrol zenginliğine bağlı sermaye yapısının belirlediği devlet toplum ilişkisinin, küreselleşme sürecinde yerel, bölgesel, uluslararası ve uluslararası aktörlerin tercih ve söylemleri doğrultusunda ne kadar ve nasıl değiştirilebileceğine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Devlet-kurma, Devletleşme, Petrolün Politik Ekonomisi.

The Theoretical Analysis of State-Building Problems in Iraq in the Post-Occupation Period and The Impacts of Oil Wealth

Abstract

It is important to explain the state-building process in Iraq in order to understand the continuing problems of political consolidation in the aftermath of Iraq's invasion, which began on 20 March 2003. This article analyzes the problems that emerged out of the state-building model followed by the unilateral intervention of the US into Iraq within the context of political change theories in the development studies and the impact of such model on the historical trajectory of the Iraqi state. In this regard, the role of oil wealth in the state-building process of Iraq is discussed according to the theories of state in the literature of historical sociology. The main

* Yrd. Doç. Dr, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bilkent Üniversitesi.

argument asserts that Iraq's security, the success of its new political order and its legitimacy depends on how and to what extent the relationship between the state and society that has been determined by the structure of capital - strictly shaped by oil wealth - as well as the ideological, economic, military and social sources of power, embedded in the society through history at different levels, can be changed given the preferences and discourses of actors at local, regional, international and transnational levels in the globalization process.

Keywords: Iraq, State-building, Nationalization, the Political Economy of Oil.

تحليل مؤسساتي لمشاكل إعادة بناء الدولة في العراق بعد الاحتلال وتأثير الثروة النفطية على ذلك

بقلم : بنار ايبيك

خلاصة

لغرض تفهّم مشاكل التوحيد السياسي الذي استمر بعد احتلال العراق الذي بدأ في ٢٠ مارس ٢٠٠٣، فإن من المهم توضيح وتيرة بناء كيان الدولة. ويهدف هذا المقال الى دراسة المشاكل التي ولدها نموذج بناء الدولة المتّبع في العراق نتيجة احتلال الولايات المتحدة الأمريكية لهذا البلد، والتغيرات السياسية داخل عملية التنمية، وتأثير ذلك على الوتيرة التاريخية لبناء الدولة في العراق. وفي هذا الإطار، ومن حيث مؤسسات الدولة في الأدبيات الاجتماعية التاريخية، فإن النقاش يجري حول التأثيرات التي احدثتها الثروة النفطية في العراق على وتيرة بناء الدولة. ووفق التحديد الرئيسي للتقييم الجاري في هذا السياق، فإن أمن العراق ونجاح ومشروعية النظام السياسي الجديد خلال الوتيرة التاريخية يعتمد على نطاق وكيفية امكانية التغيير في اتجاه ما يرحه وما يتلفظ به اللاعبون المحليون والمناطقيون والدوليون وما يتعدى النطاق الدولي في وتيرة العولمة وعلاقة الدولة بالمجتمع ، تلك العلاقة التي تحددها مصادر القوة الايديولوجية والاقتصادية والعسكرية والاجتماعية والسياسية بالاشتراك مع البنين الراسمالي المستند على الثروة البترولية.

الكلمات الدالة : العراق ، تأسيس الدولة ، بناء الدولة ، الاقتصاد السياسي للبترول.

Giriş

Irak hükümeti ve ABD arasında yapılan “kuvvetlerin durumu anlaşması (SOFA)” gereği Irak'taki tüm Amerikan askeri gücünün geri çekileceği 31 Aralık 2011 tarihi yaklaşırken Irak, 20 Mart 2003'te başlayan işgal sonrası bir dönüm noktasındadır.¹ Bu kritik aşamada Irak'ta 7 Mart 2010'da yapılan parlamento seçimleri sonrası 21 Aralık 2010'da kurulabilen hükümet, bağımsız Irak'ın siyasi bütünleşme sürecinde önemli bir yere sahip olacaktır. Nitekim halihazırda yeni kurulan hükümetin Irak'ın siyasi yaşamında ne kadar kalıcı ve başarılı olacağına dair farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.² Bu makale, Irak'ın siyasi bütünleşme sürecini bekleyen sorunları tartışmak için devletleşme sürecinin önemini açıklayacaktır. Bu amaçla öncelikle ABD'nin Irak'ı işgali sırasında uygulanan devlet kurma (*state-building*) modelinin kuramsal ve ideolojik boyutları açıklanacak, bunun devletleşme sürecine etkisi belirtilecek ve literatürdeki devlet kuramları açısından Irak örneği incelenecektir.

Uluslararası ilişkilerde devlet kurma sorunları ve kuramları, ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası “başarısız devletler” tartışmasıyla yeniden gündeme taşınmıştır. Uluslararası bir müdahale sonrası devlet kurma aslında yeni bir sorun değildir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerde ulus kurma (*nation building*) olarak da literatürde adlandırılan bu sorun, uluslararası güvenlik ve devlet-kurma dinamiklerinin örtüştüğü tarihsel bir süreçte ele alınmalıdır. Bu nedenle bu ülkelerin tarihsel devletleşme süreçlerindeki özgün koşulları ve sorunları dışlayarak günümüz dinamikleriyle yapılan sınırlı bir inceleme yanıltıcı olur.

Bu çerçevede makalenin birinci kısmında George W. Bush hükümetinin Irak'a tek taraflı müdahalesi sonucu uygulanan devlet-kurma mode-

1 Yapılacak yeni bir anlaşma ile kuvvetlerin bir kısmının kalması talep edilebilir. Fakat, Başbakan Maliki'nin 28 Aralık 2010'da Wall Street Journal'la yaptığı röportajda “kuvvetlerin durumu anlaşmasına (SOFA)”göre 31 Aralık 2011'de “Son Amerikan askeri Irak'ı terk edecektir” demesiyle Amerikan kuvvetlerinin Irak'ta kalmaması yönünde tercihini belirtmiştir. “Transcript: Maliki on Iraq's Future,” *Wall Street Journal*, 28 Aralık 2010.

2 Örneğin, Ranj Alaaldin, “Maliki is Iraq's best defence against Iranian influence” *Guardian*, 28 Kasım 2010; Kenneth Pollack, “Baghdad's Long, Cold Winter,” *National Interest*, 6 Aralık 2010; Reider Visser, “Parliament Approves the Second Maliki Government” <www.historiae.org>, 21 Aralık 2010; Bilgay Duman, “Irak'ta Hükümet Kuruldu (mu)?” *ORSAM Dış Politika Analizleri*, 12 Kasım 2010; Serhat Erkmen, “Yeni Irak Hükümeti Irak'a Neler Getirecek?” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 25, s. 8-17.

linin yarattığı sorunlar, kuramsal açıdan açıklanacaktır. İkinci kısımda literatürde tartışılan diğer devlet-kurma kuramlarının özellikleri tanımlanacak ve bu kuramların öngörülleri, kalkınma çalışmaları içerisinde siyasi değişim ve devletleşmenin tarihsel özgünlüğüne vurgu yapılarak tartışılacaktır. Makalenin son kısmındaysa Irak'taki tarihsel devletleşme sürecinin taşıdığı sorunlar ele alınarak devlet kuramları doğrultusunda Irak'ın siyasi bütünleşmesinde petrol zenginliğinin yarattığı etkiler tartışılacaktır.

ABD'nin Irak'ta Devlet-Kurma Modelinin Kuramsal Açıklaması ve İdeolojik Kökenleri

Bush hükümetinin Irak'ı işgal planı, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın itirazlarına rağmen mevcut Saddam rejimini devirmekle sınırlı ve devlet-kurma stratejisi içermeyen bir muhtevaya sahip olsa da başlangıcından itibaren neoliberal bir ideolojiden etkilenmiştir.³ Amerikan politikası, Başkan Bush liderliğindeki yeni-muhafazakar kanadın yanlış algılamaları doğrultusunda çok üstün bir askeri gücün kısa sürede rejim değişikliğine ve dolayısıyla demokratikleşmeyi başlatmada yeterli olacağı öngörüsüne dayanmaktaydı. Bir başka deyişle yeni-muhafazakar görüşün öngördüğü üzere askeri güç kullanımı yoluyla rejim değişikliği ve devletin reformu sağlanacak, böylece liberal devlet kurumlarının ve serbest piyasanın oluşturulmasında neoliberal hedefler başarılacaktı.⁴

Fakat, işgalden kısa bir süre sonra Nisan 2003'te Amerikan birliklerinin Bağdat'a girmesiyle başlayan yağmalama, sekiz yıl süren İran-İrak savaşının ve on üç yıl süren Birleşmiş Milletler (BM) yaptırımlarının gölgesinde iyice yıpranan ve etkisizleşen devlet kurumlarının tamamen

3 Başkan Bush, 25 Eylül 2001'de yaptığı konuşmada Amerikan birliklerinin devlet-kurmada kullanılmasına karşı olduğunu belirtmişti. Ayrıca bakınız George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States of America*, Washington, DC: White House, 2002, s. 31. <<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>>.

4 ABD'nin Irak'ı işgal planı ve gelişmelerin ayrıntıları için bakınız: Larry Diamond, "What Went Wrong and Right in Iraq," *Foreign Affairs*, Cilt: 83, Sayı: 2, Mart/Nisan 2004; Johanna Mendelson Forman, "Striking Out In Baghdad: How Post Conflict Reconstruction Went Awry," Francis Fukuyama (ed.) "Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq," (Baltimore: John Hopkins University Press, 2006), s. 196-217; Toby Dodge, "Iraqi Transitions: from regime change to state collapse," *Third World Quarterly*, Cilt: 26, Sayı: 4-5, 2005, s. 705-721; and Larry Diamond, *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*, (New York: Times Books, 2005).

çökmesini hızlandırmıştır.⁵ Böylece, Amerikan işgal birlikleri için güç kullanımı yoluyla rejim değişikliği yetersiz ve başarısız olunca yeni bir siyasi düzen ve devlet-kurma, kısa sürede sağlanması gereken güvenlik ihtiyacıyla çelişen karmaşık bir görev haline dönmüştür.

Devlet kurma, bu çalışmada BM tarafından tanınan uluslararası meşru egemenlik hakkına sahip ve uluslararası toplum tarafından tanınan topraklarda dışarıdan bir müdahaleyle istikrarlı ve ideal olarak demokratik bir hükümet kurma çabası olarak tanımlanmıştır. Literatürde ulus kurma ve devlet kurma kavramları aynı anlamda değiştirilerek kullanılmaktadır.⁶ Yalnız, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası özellikle soğuk savaş döneminin ulus kurma başarısızlıklarından ya da uluslararası müdahalelerin değişik sonuçlarından⁷ farklı tutmak amacıyla, devlet kurma kavramı politik bir tercihle daha çok öne çıkarılmıştır.

Siyasi değişim ve devlet kurma üzerine belirli dönemlerde etkili olmuş kuramlar özellikle kalkınma çalışmaları literatüründe geniş bir yelpazede bulunmaktadır.⁸ Kalkınmanın jeopolitiğine bağlı olarak devlet kurma, normatif kuramlar çerçevesinde Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin sömürge

- 5 Örneğin, Bağdat'taki 23 bakanlık binasının 17'si tamamen kullanılmaz hale getirilmiş, toplam hasar maliyetinin 12 milyar dolar civarında olduğu belirtilmiştir. Larry Diamond, *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*, s. 282.
- 6 Devlet kurma kuramları ve uluslararası ilişkilerde farklı aktörlerce yapılan müdahaleler sonucu devlet/ulus kurma üzerine literatür için bakınız: James Dobbins ve et al., *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq* (Santa Monica, CA.: RAND Corporation, 2003); James Dobbins ve et al., *The UN's Role in Nation-Building: from the Congo to Iraq*, (Santa Monica, CA.: RAND Corporation, 2005); James Dobbins ve et al., *Europe's Role in Nation-Building: From the Balkans to the Congo* (Santa Monica, CA.: RAND Corporation, 2008); Francis Fukuyama, *State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, (London: Profile Books Ltd., 2004); Aidan Hehir ve Neil Robinson (ed.), *State-building: Theory and Practice* (New York: Routledge, 2007); Fen Osler Hampson ve David Mendeloff, "Intervention and the Nation-Building Debate" Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall (ed.), "Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World" (Washington, D.C.: United State Institute of Peace, 2007), s. 679-699; Roland Paris ve Timothy D. Sisk (ed.), *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the contradictions of postwar peace operations*, (New York: Routledge, 2009).
- 7 Örneğin, Bosna, Kosova, Namibya, El Salvador, Mozambik, Doğu Timor, ve Sierra Leone' yapılan dış müdahaleler, şiddetin durdurulmasıyla sonuçlanmış, belli bir düzeyde siyasi düzen sağlamış ve sorgulanabilir bir şekilde demokratikleşme yolunu açmıştır. Kamboçya'da sadece şiddet sona ermiştir. Somalya, Haiti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Afganistan, ve Irak'ta şiddet azalsa da devam etmektedir; ve kırılğan bir siyasi düzen yeniden kurulsa da yeni düzenin meşrutiyeti, kalkınma amaçları ve demokratikleşme süreci son derece zayıftır.
- 8 Kalkınma çalışmaları içerisinde siyasi değişim ve devlet kurma kuramlarının literatür taraması için bakınız: John Martinussen, *Society, State, and Market: A Guide to Competing Theories of Development*, (London: Zed Books, 1997), s. 165-181.

yönetimlerinden bağımsızlıklarını kazanmaları sonrası 1950’lerde (bu dönemde çoğunlukla ulus kurma olarak adlandırılmış) “modernleşme” çalışmaları altında soğuk savaş dönemine özgü iki kutuplu uluslararası sistemin özelliklerinden yoğun olarak etkilenmiştir.⁹

Soğuk Savaş döneminin başlarında etkili olan klasik politik modernleşme kuramları, siyasi değişimi, karşılıklı etkileşim içinde birbirini takip eden ekonomik büyüme, siyasi istikrar, ulusal bütünleşme ve demokratikleşme olarak iyimser bir biçimde kavramsallaştırmıştır.¹⁰

Oysa kuramdaki kavramlaştırmaya hakim iyimserliği destekleyecek önemli ampirik kanıtlar yoktur. Kalkınmakta olan ülkelerin tarihsel süreçteki ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıkları kuram yapmada göz önüne alınmamıştı; çünkü modern ve sanayileşmiş ülkelerin kurum ve yapılarının transfer edilebileceği iddia edilmiştir. Kurumların tekrar ve transfer edilebilirliğini destekleyen varsayım, siyasi sistemin toplumdaki özerk olduğudur. Dolayısıyla kalkınmamış ve geleneksel toplumlar, sömürge yönetimlerince yürütülen ulus kurmanın etkisindeki dinamik bir süreç yerine modernleşme öncesi durağan bir durumda algılanmıştır.

Öte yandan, Olser ve Mendeloff’un bir çalışması devlet kurma kuramlarını üç gruba ayırıp temellerindeki filozofik varsayımlarıyla birlikte model olarak açıklamaktadır.¹¹ Bu çalışmada “hızlı demokratikleşme” olarak adlandırılan devlet kurma modeli, varsayımlarını klasik liberal düşünceden almıştır. Şöyle ki “Bütün insanların ve toplumların yapısında var olan bir durum vardır ki bu doğal hal, kültür ya da inançlardan bağımsız olarak özgürlük ve demokrasi ile hukukun üstünlüğünü, insan hakları, medeni haklar ve temsili hükümet gibi liberal değerleri kucaklamaktadır.”¹²

9 ABD’de siyaset bilimi çalışmalarında modernleşme kuramı ve ulus kurma politikalarının ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili kapsamlı eleştirel bir çalışma için bakınız: Michael E. Latham, *Modernization as Ideology: American Social Science and ‘Nation-Building’ in the Kennedy Era*, (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000).

10 Örneğin, Lucien W. Pye, *Aspect of Political Development*, (Boston, MA: Little, Brown & Co., 1966); Gabriel Almond and J. Coleman (eds), *The Politics of the Developing Areas*, (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1960); ve James S. Coleman, “Modernization: Political Aspects,” *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Cilt. 10 (New York: Collier, Macmillan, 1976).

11 Olser Hampson ve Mendeloff çalışmalarında ulus kurma kavramını tercih etmiş ve devlet kurma ile ulus kurma arasında bir fark olduğuna dair bir açıklama yapmamışlardır. Olser Hampson ve Mendeloff, “Intervention and the Nation-Building Debate,” s.679-699.

12 ibid, s. 680.

Tüm bireyler, en temel liberal değer özgürlüğü paylaşıırken, nihayetinde hukukun üstünlüğü ve temsili hükümeti işler kılarak kendilerinin doğal özgürlüğünü ve haklarını geliştirmiş olurlar. Bu bağlamda devlet kurma, demokratikleşme ile eş görülmüş ve böylece baskı altındaki toplumların özgürleşmesinin nihai hedefi olmuştur.

Hızlı demokratikleşme modeli, yukarıda açıklanan klasik modernleşme kuramına benzer şekilde modern ve geleneksel kurumları birbirine karşıt gösteren bir yaklaşıma sahiptir. Buna göre model, baskı altındaki toplumlara müdahale yoluyla liberal kurumların transferini tercih etmektedir. Böyle bir müdahale, farklı tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik özelliklere bakmaksızın tüm toplumlarda doğal olarak var olan demokratik güçleri serbest bırakacaktır. Dolayısıyla devlet kurma mücadelesi, özgürleştirmek ve hukuk ile seçim kurumlarını güçlendirmek için dışarıdan askeri ve siyasi baskının doğru bir karışımını belirlemektir. Nitekim, Bush hükümetinin gerçekleştirdiği “Irak’ın Özgürlüğü Operasyonu”, fikişsel düzeyde John Locke, Thomas Jefferson ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürlerce ortaya konan klasik liberal doktrinin aynısını savunmaktadır.¹³

Bu çerçevede Irak’a müdahale öncesi savaş planının iyi düşünülmüş kapsamlı bir devlet kurma modeli içermemesi ve bu planın yeni-muhafazakar bir müdahale yöntemiyle askeri güç kullanarak demokratikleştirmeyi amaçlaması, devlet kurmayı liberal demokratikleştirmeye eş gören ideolojik bir yaklaşımın göstergesidir. Aynı şekilde örneğin, Irak’ın sürgündeki ana muhalefet gruplarından biri olan Irak Ulusal Kongresi’ne (IUK) duyulan güven hem Irak hakkında bilgi eksikliğini hem de hızlı demokratikleşme modeline körü körüne ideolojik bağlılığı göstermektedir. IUK’nin liderlerinden Ahmed Chalabi ve arkadaşları, Amerikan hükümetine Irak’taki Saddam rejimi ve toplum hakkında bilgi sağlayan ana kaynaklardandı. Pentagon, bu grubun Irak’tan yıllardır uzakta kopuk olmasına rağmen “başı devirme” tezine ikna olmuştu.¹⁴ Bu teze göre Saddam rejimi, liberal bir yaklaşımla değerlendirilerek son derece savunmasız ve dengesiz bir halde tanımlanmıştı. Irak hüküme-

¹³ ibid, s. 681.

¹⁴ Irak Ulusal Kongresi’nin kuruluş süreci ve tarihi için bakınız: Anthony H. Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iraq, Sanctions and Beyond*, (Boulder, CO: Westview Press, 1997), s. 64-68.

tinin iktidarı ve siyasi hakimiyeti az sayıda insana dayanarak koruduğu ve Irak halkında herhangi bir ideolojik veya kurumsal kökeni olmadığı iddia ediliyordu.¹⁵ Bütün bu bilgi ve öngörülerden yola çıkarak Amerikan askeri gücünün Irak halkı tarafından özgürleştirici bir kuvvet olarak kabul edileceğine inanılmış ve müdahale sonrası detaylı bir devlet kurma planı göz ardı edilmiştir. Böylece, halkı temsil eden bir hükümetin kurulması ve seçimlerin yapılması neoliberal demokratikleşme modelini tamamlamada yeterli görülmüştür. Fakat, müdahalenin başında IUK çevrelerine duyulan güven, demokratikleşme adına kurulan yeni siyasi yapılar için Irak halkının desteğinin sağlanmasında yeni sorunlar yaratmıştır.¹⁶

İşgali takip eden yıllarda ortaya çıkan kaos, etnik ve dini gruplar arası kanlı hesaplaşmalar, neoliberal öngörülerle ve Bush hükümetinde etkin yeni-muhafazakarların desteklediği askeri müdahaleyle demokratikleşme yönteminin başarısızlığını açıkça göstermiştir. Buna rağmen belli başlı Amerikan düşünce kuruluşlarında yapılan niceliksel yöntemli araştırmaların sonuçlarından yola çıkarak hazırlanan reçeteler, hızlı demokratikleşme modeliyle aynı varsayımları savunmuştur. Örneğin, RAND adlı düşünce kuruluşunun raporuna göre bir müdahalede başarı seviyesini açıklayan en önemli kontrol edilebilir değişken, birliklerin, harcanan para ve operasyonun uzunluğu olarak ölçülen, gösterilen çabanın miktarıdır.¹⁷ Dolayısıyla Batı ülkelerinin liberal kurumlarının aktarılabilişliği varsayımını sorgulamaktan ziyade sadece uluslararası müdahalelerin başarısını belirleyen en önemli etkeni bulmayı amaçlayan, ama apolitik olmayan bu yaklaşıma göre Almanya, Japonya, Bosna ve Kosova ile Somali, Haiti, Irak ve Afganistan örneklerinde farklı başarı seviyelerini açıklayan etkenler, bu ülkelerin ekonomik kalkınmışlığı, kültürü veya ulusal homojenliği değildir. Halbuki neoliberal ideolojik bir

15 Ayrıntılar için bakınız Dodge, "Iraqi Transitions: from regime change to state collapse," s. 711-713.

16 Örneğin, Dodge tarafından Mayıs 2003 tarihinde yapılan bir dizi görüşmeden elde edilen verilere göre Bağdat nüfusunun farklı kesimleri "sürgünden dönen siyasiler için en iyi halde duyarsız olduklarını ve daha çok kızgınlık içinde bulduklarını" belirtmiştir; Dodge, "Iraqi Transitions: from regime change to state collapse," s. 713. Benzer biçimde Cordesman and Hashim'de Irak'taki Şii ve Kürt muhalif grupların sürgünden dönen muhalif gruplarla birlik içinde olmadığını ve uzun süre resmi yapıların dışına itilen bu yerel muhalif grupların merkezle çatışarak bir iç savaş çıkarma olasılığına dikkat çekmişlerdir. Cordesman and Hashim, *Iraq, Sanctions and Beyond*, s. 110.

17 James Dobbins et al., *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, s. 165-166.

yaklaşımına ya da budun merkezci (*ethnocentric*) normatif kuramlara dayalı bir devlet kurma modeli yerine, tarihi süreç içinde ve modernite sonrası devletleşmeyi kalkınma ve güvenlik ilişkisi çerçevesinde sorgulayan bir yaklaşıma gereksinim vardır. Böyle bir alternatif yaklaşıma, bu makalenin üçüncü kısmında tarihi sosyoloji literatüründe devlet kuramları Irak örneğinde tartışılarak yer verilmiştir.

ABD'nin varsayımları ve öngörülleri klasik liberalizme dayanan neoliberal devlet kurma stratejisine paralel Bush hükümetinde etkin yer bulan neoliberal fikirler, egemenliğin işgal altında Iraklı siyasilere devredilmesi sürecine kadar aşama aşama gözlenmiştir.¹⁸ Nitekim neoliberal yaklaşımın gereği olarak dört ana kategori, "düşük yoğunlukta bir demokrasinin yaratılması, devletin iktidarının azaltılması, serbest piyasa ve buna bağlı bireyin güçlendirilmesi" Koalisyon Geçici Otoritesi'nin başında bulunan ve geniş yetkiler verilen Paul Bremmer tarafından devlet kurma sürecinde kullanılmıştır.¹⁹ Bu çerçevede güç kullanımı yoluyla neoliberal demokratikleşme modelinin öngörüllere uygun olarak, Saddam Hüseyin'in devrilmesinden kısa bir süre sonra Koalisyon Geçici Otoritesi tarafından siyasi iktidarın bir an önce Iraklılara devredilmesi için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Fakat, Saddam rejiminin sürgünden geri dönen bir avuç yönetici seçkinin siyasi iradesiyle yer değiştirmesi devlet kurmada meşruluk arayışını zedelemiştir. IUK ve özellikle Kürdistan Demokratik Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin yönlendirmeleriyle Irak toplumu birbirine güvenmeyen farklı etnik ve mezhep gruplarına ayrılmış bir yapıda yansıtılmıştır.²⁰ Bu tür yönlendirmelerle ayrışan siyasi yapıda tüm toplum tarafından yeni siyasi güçlere destek verilmemiş ve Amerikan işgal kuvvetleri ile Irak toplumu arasında güven bunalımı hızlanmıştır. ABD hükümeti, devlet yapısının tamamen çöktüğünü ve reform edilebilecek güvenilir ve güçlü kurumların olmadığını fark ettiği zaman Temmuz 2003 tarihinde Irak Hükümet Konseyi, BM ile

18 Bush hükümetinin Irak'la ilgili dış politikasında ve karar alma sürecinde dış politika incelemelerinde kullanılan ortodoks kuramlardan farklı olarak fikirlerin etkisini ampirik olarak inceleyen çalışma için bakınız: Toby Dodge, "The ideological roots of failure: the application of kinetic neo-liberalism to Iraq," *International Affairs*, Cilt: 86, Sayı: 6, 2010, s. 1269-1286.

19 Dodge, "The ideological roots of failure: the application of kinetic neo-liberalism to Iraq," s. 1279-1281.

20 Isam al Khafaji, "A few days after: state and society in a post-Saddam Iraq," Toby Dodge ve Steven Simon (ed.), "Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change" (London and Oxford: International Institute for Strategic Studies and Oxford University Press, 2003).

işbirliği içinde kurulmuştur. Bu konseyin kurulmasının iki temel amacı vardı: Amerikan işgaline karşı yükselen huzursuzluğu ve siyasi amaçlı şiddeti azaltmak.

Bu bağlamda devlet kurma sürecinde artan şiddet dalgasıyla beraber uygulanan yöntemlerde güvenlik ve siyasi düzeni sağlama yolunda değişiklikler olsa da nihai neoliberal demokratik devlet modelinden vazgeçilmemiştir.²¹ Amerikan güçlerinin Iraklılar'a iktidarı devretmesi üç aşamada planlanmış ve Irak ordusunun hızlı eğitimiyle güvenlik zaafının yenilmesine çalışılmıştır.²² Böylece öncelikler, güvenliğin temini ve devletin kapasitesinin artırılması olarak değişmiştir. Örneğin Başkan Bush, 10 Ocak 2007 tarihinde yaptığı konuşmada Amerikan kuvvetlerinin sayısının artırılması ve Irak'ın devlet kurumlarının yeterliliğinin yeniden kazandırılmasına vurgu yapmıştır.²³ Dolayısıyla neoliberal yaklaşım yerini, artan şiddet olaylarıyla başetmek amaçlı ve "ayaklanmayı bastırma" (COIN-counterinsurgency) adlı askeri doktrine bırakmıştır.²⁴ Esasında "önce güvenlik" olarak adlandırılan devlet kurma modeliyle benzer öngörüler taşıyan bu yeni stratejinin kuramsal kökleri, yukarıda açıklanan klasik modernleşme kuramlarının iyimser öngörülerinin tersine 1960'larda soğuk savaşın jeopolitik gelişmeleriyle birlikte eskiden sömürge olan bir çok devletin mücadele ettiği istikrarsızlık ve siyasi krizler sonucu ortaya atılan siyasi değişim kuramlarına dayanmaktadır. Nitekim bu kuramlar, siyasi değişimin ve özellikle batının modern kurumlarının aktarılmasının erken aşamalarında, siyasi istikrarsızlığa hatta kaos veya devletin çökmesine neden olabileceğini iddia etmişlerdir. Örneğin Huntington gibi siyaset bilimciler, siyasi düzende önceliğin güvenliğe verilmesini vurgulamış, bunun için de ekonomik ve sosyal değişimler öncesi hakimiyeti sağlayacak ordu dahil devletin kurumlarının güçlendirilmesi stratejisini öngörmüştür.²⁵

21 Dodge, "The ideological roots of failure: the application of kinetic neo-liberalism to Iraq," s. 1283-1285.

22 Bob Woodward, *The War Within: A Secret White House History, 2006-2008* (New York: Simon & Schuster, 2008), s. 7.

23 George W. Bush, President's address to nation, 10 Ocak 2007, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070110-7.html>>

24 Dodge, "The ideological roots of failure: the application of kinetic neo-liberalism to Iraq," s. 1284.

25 Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1968).

Olser ve Mendeloff'un çalışmasında yer alan devlet kurma kuramlarından biri olan "önce güvenlik" yaklaşımı, Huntington'ın siyasi değişim öngörülerine benzer şekilde devlet kurmada demokratik bir siyasi düzenden önce fiziki can ve mal güvenliğinin sağlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın filozofik kökenleri, Hobbes'un anarşik dünya görüşüne dayandığı için insan ilişkilerinin doğasının devamlı bir iktidar mücadelesi altında çatışma içerdiğini öne sürer. "Önce güvenlik" yaklaşımı, özellikle şiddetli yoğun çatışma yaşamış, baskı, savaş ya da iç savaş olmuş etnik, dini veya klan/aşiret olarak bölünmüş toplumların örnek olaylarında devlet kurma modelini ele alır. Bu tür olay çalışmalarında kapsayıcı bir ulusal kimliğin çok önemli olduğu, zira yeni bir ulusal kimliğin veya eski bir kimliğin yeniden oluşturulmasının çok uzun zaman ve geniş çaplı kuvvet gerektirdiği vurgulanmıştır.²⁶ Böylece Huntington'ın siyasi düzeni öne çıkarmasına benzer şekilde "önce güvenlik" yaklaşımı, hukuk ve düzenin sağlanmasından en çok sorumlu olan kamu idari yapıları ve ordu aracılığıyla devletin kapasitesinin güçlendirilmesini öngörür.

Fakat, devletin küçültülmesi yoluyla bireyin güçlendirilmesi, özgürleştirilmesini savunan neoliberal fikirler doğrultusunda Paul Bremmer'ın Irak devlet kurumlarında bulunan Baas Partisi mensuplarını ve orduyu tasviye etmesiyle, işgalden önce etkinliğini yitirmiş ve işgalle tamamen çökmüş kamu kurumlarının yokluğunda, siyasi düzen ve otorite için gerekli meşruluğun sağlanmasında Irak toplumunun güvensizliği dikkate alınmamıştır. Aslında "önce güvenlik" yaklaşımına uygun tasarlanan Bush hükümetinin yeni stratejisinde klasik modernleşme okulunda olduğu gibi devletin toplum üzerinde özerk yetisinin olduğu varsayımı paylaşılmış ve yukarıdan aşağı bir yapılanmayla seçkinlerin temsil edilmesi uygulamaya konmuştur. Sonuç olarak devletleşme sürecinde meşruluğun önemini yadsıyan neoliberal fikirler ve daha sonra izlenen "önce güvenlik" yaklaşımı nedeniyle, Irak'ın tarihinden kopuk bir anlayışla "sorumlu olmadan güç kullanma" olarak tanımlanabilecek bir siyasi söylem ve devlet kurma uygulaması geliştirilmiştir.²⁷ Aynı nedenler-

26 Chaim D. Kaufmann, "Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil War," *International Security*, Cilt: 20, Sayı: 4, 1996, s. 136-175.

27 Örneğin Philip Cunliffe, soğuk savaş sonrası devlet kurma modellerinin soğuk savaş sırasındaki modernleşme okulundan sadece form olarak farklılaştığını ama, içerik olarak aynı kaldığı tezini öne sürmüştür. Philip Cunliffe, "State building, power without responsibility," in Aidan Hehir ve Neil Robinson (ed.) "State-Building: Theory and Practice" (London: Routledge, 2007), s. 50-69.

le devletin toplumdaki bağımsız yetisi olduğu varsayımı ve Irak'ın tarihi sürecinde devlet-toplum ilişkileri sorunsallaştırılmamıştır. Örneğin, Irak Hükümet Konseyi'nin sözde temsili yapısı etnik ayrıştırmayı tırmandırmıştır. Dolayısıyla ABD, bir yandan Saddam rejiminin liberal olmayan baskıcı kurumlarını yıkmak öbür yandan Saddam sonrası kurulan yeni siyasi yapılarda geçmişte Irak'ın siyasal gelişiminde resmi olarak açık mezhepçiliğe yer verilmemesine rağmen aşırı düzeyde mezhepsel grupların temsiline izin vermek ikilemi içinde kalmıştır.²⁸

28 Haziran 2004 tarihinde işgal altında siyasi egemenliğin Iraklılara devredilmesiyle yapılan 30 Ocak 2005 seçimleri sonucu seçilen Geçici Temsilciler Konseyi ve oluşturulan geçici Irak hükümetinin baştan yapısal sorunları ve zaafı vardı.²⁹ Çünkü yeni siyasi kadrolar, siyasi gücün yeni oluşturulan siyasi yapılarla meşrulaştırılması için ne düzeni sağlayacak tecrübeye sahiplerdi ne de tüm Irak toplumuyla yerel düzeyde toplumsal mutakat sağlayacak arabuluculuğu düşünmüşlerdi. Hatta Ocak 2005'te yapılan seçimleri Sünni nüfus büyük çoğunlukla boykot etmiştir. Bu nedenle Sünni siyasi gruplar, Geçici Temsilciler Konseyi'nin ve yeni hükümetin dışında kalarak yeni anayasa taslağının hazırlanmasında yer alamamışlardır. Aralık 2005'te yapılan parlamento seçimlerindeyse Sünnilerin katılımı sağlanmış ve Daimi Temsilciler Konseyi ile Mayıs 2006'da yeni hükümet kurularak işgale rağmen siyasi düzen Iraklılar'ın egemenliğine bırakılmıştır.

Sonuç olarak, Irak'ın Amerikan kuvvetlerince işgali sonrası 30 Ocak 2005 tarihinde yapılan ilk seçimlerden 7 Mart 2010 tarihinde yapılan son Irak parlamento seçimlerine kadarki siyasi süreç, önce Bush hükümetinin askeri operasyon planının sonra Koalisyon Geçici Otoritesi'nin uyguladığı devlet kurma modelinin kuramsal ve ideolojik kökenlerinin yarattığı sorunlarla şekillenmiştir. Klasik liberal ideolojinin ve neoliberal devlet kurma modelinin öngörülerini doğrultusunda her toplumda doğal olarak var olduğu düşünülen demokratik güçlerin serbest bırakılmasıyla demokrasinin ve böylece güvenliğin sağlanmasını hedefleyen temel

28 Sürecin gelişmeleri için bakınız Dodge, "Iraqi Transitions: from regime change to state collapse," s. 713-718.

29 2005 seçimleri sonucu oluşan Geçici Temsilciler Konseyi ve kurulan geçici Irak hükümeti ve partilerin özelliklerine dair bakınız: Phebe Marr, *Iraq's New Political Map*, (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Special Report, January 2007).

bir strateji oluşturulmuştur. Fakat, Irak'taki devletleşme sürecinin sorunları ve kamu kurumlarının yozluğu sorgulanmadan her siyasi düzen için gerekli meşruluk göz ardı edilerek şiddet olaylarının artmasına neden olunmuştur. Dolayısıyla devlet kurma modelinde öncelikler güvenliğin temini ve devletin kapasitesinin artırılması olarak değiştirilse de, Irak'ın tarihi sürecinde devlet-toplum ilişkileri sorunsallaştırılmadan indirgemeci bir yaklaşım ve devletin toplumdaki bağımsız yetisinin olduğu varsayımıyla ortaya çıkan yapısal sorunlar, Aralık 2010 tarihinde kurulan yeni Irak hükümetini ve bunu izleyecek devletleşme sürecini olumsuz etkileyecektir.

Devlet Kurma Yaklaşımlarında Tarih Dışılık

Bu bölümde Irak'taki başarısızlıklar ve devam eden zorluklar ışığında literatürde tartışılan bir başka devlet kurma modeli açıklandıktan sonra genel olarak devlet kurma modellerinin eleştirisi, kalkınma çalışmalarında siyasi değişim ve devletleşmenin tarihsel özgünlüğü çerçevesinde yapılacaktır. Olser ve Mendeloff'un çalışmasında yer alan "hızlı demokratikleşme" ve "önce güvenlik" olarak adlandırılan devlet kurma modellerine ek olarak açıklanan bir üçüncü model, "yavaş demokratikleşme" modelidir. Bu modeli diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, evrensel bir yaklaşımı reddedip felsefi olarak faydacılığa dayanan bir varsayım ile demokratik kurumların her toplumun kültürel ve tarihi özelliklerine uygun geliştirilmesini savunmasıdır.

"Yavaş demokratikleşme" modeli, "hızlı demokratikleşme" modelinden farklı olarak demokrasi için sadece seçimin ve gerekli yasal kurumların gerçekleştirilmesini yeterli görmemektedir. Kısaca "yavaş demokratikleşme" modeli, devletin kapasitesinin ve kurumlarının güçlendirilmesine öncelik tanımaktadır. Bu yaklaşım, devletin yeterliliğini ve idari kurumların işlerliğini destekleyen bir vatandaşlık kültürünü de şart görmektedir. Bu bağlamda John Stuart Mill'in felsefi çalışmalarında açıklanan demokrasinin sosyal ve kültürel gereklerine, özellikle de azınlığın haklarının, çoğunluğun zulmünden siyasi ve yasal düzenlemelerle korunmasına yer verir.³⁰

30 Osler Hampson ve Mendeloff, "Intervention and the Nation-Building Debate," s. 686-687.

Nitekim, “yavaş demokratikleşme” yaklaşımına göre devlette yetkin idari kapasite ve kurumları sağlamadan sadece rekabete dayalı bir seçim sisteminin kurulması, söz konusu ülkeyi iç savaşa ya da mezhepçiliğe sürükleyebilir. Bu yaklaşıma göre insangücü, zaman ve mali kaynaklar olarak ölçülen yeterli düzeyde bir çaba, Japonya, Almanya, Bosna ve Kosova örneklerinde olduğu gibi dışarıdan bir müdahaleyle devlet kurmayı başarılı kılabilir.³¹ Bir başka deyişle Fukuyama'nın vurguladığı kurumsal önşartlar kadar uluslararası taahütler de böyle bir müdahalede önemlidir.³² Fukuyama'ya göre devlet kurma sürecinde başarıyı getiren temel etken, katılımı sağlayıp toplum tarafından sahiplenilen kurumlara yerel kapasiteyi yaratmaktır. Fakat, devlet kurma sürecinde yerel kültüre duyarlı biçimde inşaa edilen normların yerel katılımı sağlanmasının önemine vurgu yapılırsa da yerel katılımın sınırlarına dikkat çeken çalışmalar da vardır.³³

Klasik liberalizmin her toplumda doğal olarak var olduğunu varsaydığı özgürlük ve demokrasi öngörüsünün John Stuart Mill tarafından sorulanmasına benzer biçimde “yavaş demokratikleşme” modeli, demokrasiye hazır olmayı eğitim düzeyi, sosyal farkındalık ve vatandaş sorumluluğu olarak tanımlayarak bu önşartlara dikkat çekmektedir.³⁴ Örneğin, bu göstergelerden yola çıkarak Ortadoğu'da demokrasiye hazırlık tartışılmaktadır. Fakat, bu yaklaşım geleneksel toplumlara karşı şüpheli ve budun merkeci bir tutumla vatandaşlık kültürünün eksik olmasının, yerel kapasite ve kurumların toplum tarafından sahiplenilebilirliğini engelleyebileceğini söylemektedir. Hatta Stephen Krasner, James Fearon, and David Laitin gibi siyaset bilimcileri devlet yapısının çöktüğü ve yerel kapasitenin olmadığı “başarısız devletlerde” uluslararası mütevellik ya da paylaşılmış egemenlik kavramlarını çözüm olarak tartışmaya açmışlardır.³⁵ Oysa bu fikirlerin en önemli eksikliği, meşruluk

31 James Dobbins ve et al (ed.), *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, s. 165-166.

32 Francis Fukuyama, *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004).

33 Birden çok etnik gruba sahip toplumlarda iç savaş sonrası anayasal ve siyasi kurumların tasarımının tartışması için bakınız: Andrew Reynolds (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, (New York: Oxford University Press, 2002); ve Philip G. Roeder ve Donald Rothchild (ed.), *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).

34 Osler Hampson ve Mendeloff, “Intervention and the Nation-Building Debate,” s. 692.

35 Stephen D. Krasner, “Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States.”

sorununu göz ardı etmeleridir. Daha da önemlisi sömürge yönetimlerinden miras kalan yapısal sorunları ve Soğuk Savaş yıllarında iki blok arasındaki ideolojik ve askeri rekabetten kaynaklanan yerel çatışmaların getirdiği krizleri sorgulamadan gündeme getirilen bu sözde “başarısız devletlerin” egemenlik tartışmaları, yeni-emperyalist projeler olarak da algılanabilir.

Devletin iktidar tekeline pekiştirmesi ve demokratikleşme, eşgüdümlü bir süreç olarak ele alınmadığı sürece, bir düzlemde iki ayrı uç olarak gösterilen sivil toplum ve devlet temelli çözümler yetersizdir. Aynı mantıkla küreselleşme sürecinde ulus devletin önüne çıkan zorluklar, sömürge sonrası devletleşme sürecinde inşaa edilen kimlikler ve neoliberal piyasa düzeninin hakim olduğu ekonomiler sorunsallaştırılmadan kuramsallaştırılan devlet kurma yaklaşımları, indirgemeci ve genelleyici öngörülerin sorunlarına sahiptir.

Hem Irak örneğinde uygulanan hem de literatürde var olan diğer devlet kurma yaklaşımlarının kuramsal tartışması çerçevesinde saptanan temel eksiklik, bu kuramların siyasi değişim ve devletleşmenin tarihsel özgünlüğünü değerlendirmeye almamasıdır. Literatürde “tarih dışı karşılaştırmacılık (*ahistorical comparativism*)” olarak da adlandırılan bu saptamaya göre modern ulus devletlerin tarihi kökenleri, eskiden sömürge olan ülkelerin devletleşme sorunlarında göz ardı edilmemelidir.³⁶ 1980’lerde başlayan neoliberal ekonomik politikalar ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra uluslararası politikada geniş yer bulan “Washington Uzlaşması” olarak adlandırılan neoliberal politikalar ve ideoloji eşliğinde yürütülen devlet reformu ve kalkınma modelleri, devlet sorunsalını yeniden gündeme taşımıştır. Bu bağlamda Batı ülkelerinde gözlemlenen liberal demokratik devlet ve kalkınmakta olan ülkelere gözlemlenen “başarısız” ya da “yarı-devlet” iki ayrı karşıt kavram ola-

Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, ve Pamela Aall (ed.) “Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World” (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 2007), s. 653-678; ve James D. Fearon ve David D. Laitin, “Neotrusteeship and the Problem of Weak States,” *International Security*, Cilt: 28, Sayı: 4, (Bahar, 2004), s. 5-43.

36 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası uluslararası ilişkiler gündemine giren “başarısız devletler” tartışması öncesi siyasi değişim ve devlet ilişkisini “tarihten kopuk karşılaştırmacılık (a historical comparativism)” kavramıyla eleştiren çalışma için bakınız: Jean-Francois Bayart, “Finishing with the Idea of the Third World: The Concept of the Political Trajectory” J. Manor (ed.), “Rethinking Third World Politics” (London: Longman, 1991); ve Jean-Francois Bayart, *The State in Africa: The Politics of the Belly*, (London: Longman, 1993, French edition 1989).

rak ele alınmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde modern egemen devleti, ulus devletin ortaya çıkmasına önkoşul gösteren sosyolojik tarihsel çalışmaların bulgularına, Soğuk Savaş sonrası devlet kurma kuramlarında yer verilmemiştir. Uluslararası ilişkilerde devlet kuramları açısından önemli bu literatür, Irak örneğinde devletleşme sorunlarını tartışmak için bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

Irak'ta Petrole Dayalı Kalkınmanın Devletleşme Sürecine Etkileri

Irak'ta arzulanan siyasi bütünleşme ve demokratikleşme sürecinin Irak halkının talepleri ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ilerleyebilmesi için devletleşme sürecinin iyi irdelenmesi gerekir. Bu bağlamda modernite, kapitalizm ve ulus devlet arasındaki ilişkinin hem yerel hem de uluslararası analiz düzeyinde sorgulanması gerektiğini savunan tarihsel sosyoloji çalışmaları önemlidir. Çünkü Anthony Giddens'in öngördüğü üzere bir devletin egemenliği sadece iç siyasetin belirlediği süreçlerle değil, aynı zamanda bir çok devletin dış ilişkilerinin inşaa ettiği bir söylemle ortaya çıkar. Bir başka deyişle egemenlik sadece uluslararası hukukun tanımladığı bir ilke değil aynı zamanda iç ve dış ilişkilerin inşaa ettiği ve anlamını kapsadığı bir normdur.³⁷ Bu nedenle Irak örneğinde devlet, istikrar ve dolayısıyla güvenlik kavramları tartışılırken öncelikle Avrupa'da kapitalizm ve modernitenin ortaya çıkması öncesi devletin iktidarının ve özellikle idari yetkinin önemini anlamak gerekir.³⁸

Giddens, Avrupa'daki mutlakiyetçi siyasi otoritelerde özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda savaş yöntemlerindeki gelişmelerin sonucu, idari yetkilerin artmasıyla devletin yükseldiğini savunmaktadır. Böylece genişleyen idari güç, önce yerel düzeyde azalan aleni şiddet, nüfus üzerinde istihbaratla birlikte sanayileşmenin ve kapitalizmin önşartı olmuştur. Bu açıdan modernitenin özellikleri, artan istihbarat, kapitalizm, endüstrileşme ve şiddetin merkezi otorite tarafından kontrolü olarak adlandırılan dört kurumsal boyut arasındaki karmaşık ilişkiyle açıklanmalıdır. Bu

37 Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism Vol. 2 The Nation State and Violence*, (Cambridge: Polity Press, 1985).

38 Örneğin Mohammed Ayoob, "başarısız veya yarı devletleri" günümüzün liberal demokratik sanayileşmiş devletleriyle karşılaştırmak yerine bu devletlerin ortaya çıktığı 16.-18.yüzyıl arasındaki devletleşme sürecini incelemenin daha doğru olduğunu vurgulamıştır. Mohammed Ayoob, "State Making, State Breaking, and State Failure" Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, ve Pamela Aall (ed.) "Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World" (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 2007), s. 96.

nedenle Irak'ta “hızlı demokratikleşme” ya da “önce güvenlik” yaklaşımlarının başarmaya çalıştığı liberal demokratik bir devlet yapısından ziyade Irak'a özgü devletleşme süreci ve petrole dayalı kalkınma zorluklarının, 21. yüzyılda bilgi, kapitalizm, sanayileşme ve güvenlik kurumları kapsamında ulus devlet iktidarına ne tür sınırlamalar ve fırsatlar getirdiğini düşünmek önemlidir. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası hızlanan küreselleşme sürecinde kapitalizmin getirdiği bölgesel ticari bloklar ya da bölgesel dışlanma, endüstrileşmenin üretim ilişkileri ve işgücünün paylaşımı açısından bilgi teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte ulus devlet ötesi düzenlemelere olan ihtiyaç ve hatta silah teknolojisindeki gelişmelerle asimetric çatışmaların ulusal güvenliğe getirdiği yeni tehditler, toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi zaman ve yer açısından uzaklaştırmış; bir çeşit koparmıştır.

Benzer şekilde Michael Mann'ın tarihte farklı devlet türlerinin ortaya çıkışını açıklamada kullandığı sosyal gücün kaynakları kuramı, küreselleşmenin uluslararası istikrar ile ulus devletin yerel özellikleri arasındaki ilişkiye etkisini açıklamada önemlidir. Sosyal gücün dört kaynağı olarak ideolojik, ekonomik, askeri ve politik güçleri gösteren Mann, tarih boyu farklı devlet türlerinin bu güç kaynaklarını despotik ve altyapısal güç şeklinde nasıl kullandıklarını açıklamaktadır.³⁹ Örneğin, bu çalışmalar ışığında Avrupa'da ulus devletin ortaya çıkışında 18. yüzyılda ekonomik ve askeri güç kaynaklarının ideolojik ve siyasi güç kaynaklarından daha baskın olduğunu 19. yüzyıldaysa bunun tersi bir durum olduğunu düşünürsek daha önceleri petrole bağlı bir ekonomik kalkınma ve siyasi bütünleşme süreci geçirmiş Irak gibi bir ülkede sosyal gücün kaynakları 21. yüzyılda ne tür bir devletin oluşumuna izin verecektir? Örneğin, Charles Tilly tarihte farklı devletleşme süreçlerini belirleyen iki ana materyalist etkenin sermaye ve üretim ilişkilerinde zorlama olduğunu öngörmüştür.⁴⁰ Buna göre farklı ortamlarda gelişen devletler, değişen sermaye yapılarına göre farklı toplumsal güçlerle yapılan pazarlık ve bunun sonucu ortaya çıkan örgütlenmeyle toplumdaki kaynaklardan yararlanırlar; dolayısıyla farklı yönetim biçimleri ve kalkınma süreci izlerler.

39 Michael Mann, *The Sources of Social Power, Vol. 2: The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914* (Cambridge University Press, 1993) ve Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, (Oxford: Blackwell, 1988).

40 Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, (Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990).

Bu çerçevede petrolün belirlediği sermaye yapısı ve petrol zenginliğini farklı zorlamalarla kontrolü altında tutmak isteyen siyasi aktörler, Irak'ın devletleşme sürecinin temel belirleyicisi olmuştur. Her ne kadar Irak'ın devletleşme sürecindeki sorunlar, petrolün dünya ekonomisinde önem kazanması öncesine dayansa da 1920'lerde İngiliz manda yönetimi dönemindeki emperyalist çıkarlar doğrultusunda zayıflatılan toplum-devlet ilişkileri, 1958'de ilan edilen Irak Cumhuriyeti ve sonrası Baas Partisi'nin siyasi darbeleri döneminde özellikle petrol gelirlerinin artmasıyla ülkenin sermaye yapısı ve buna bağlı siyasi örgütlenmesi, petrolün politik ekonomiğine bağımlı hale gelmiştir.⁴¹ Örneğin, petrol öncesi tarıma dayalı bir üretime sahip Irak'ta Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki Musul, Bağdat, ve Basra vilayetlerinde vergi arttırmak ve merkez ile yerel idare arasındaki ilişkileri düzenlemek amaçlı 1858 yılında çıkarılan toprak reformu kanunu, sosyal yapıyı erken devletleşme sürecini etkileyecek şekilde değiştirmiştir. Çünkü bölgede hakim olan göçer aşiretler üzerinde aşiret şeyhleri, geniş arazilere sahip kılınarak toprak ağaları yapılmıştır.⁴² Daha sonra 1920-1932 yılları arasındaki İngiliz manda yönetimi döneminde bölgede hakim olan İngiliz güçlerine karşı 1920-21'de ayaklanan Şii aşiretler,⁴³ İngilizler tarafından desteklenen Haşimi ailesinden Faysal'ın kral ilan edilmesiyle 1932-1958 yılları arası hükum süren monarşi dönemi ve bu dönemde 1936-41 yılları arası birbirini takip eden Şii ve Kürt ayaklanmaları,⁴⁴ Irak'taki devletleşme sürecinin, askeri ve ekonomik güç dışında herhangi bir sosyal güç kaynağı olmadan despotik bir güçle belirlendiğini gösterir. Mann'ın çalışmasına dayanarak şu sonucu çıkarmamız mümkündür: Irak'ta ideolojik ve politik sosyal güçten yoksun bu 1920-1958 dönemi nedeniyle

41 Irak'ın toplumsal ve siyasi tarihi için bakınız: Hanna Batatu, *The Old Social Classes and Revolutionary Movements of Iraq*, (Princeton: Princeton University Press, 1978); Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, (Boulder, CO: Westview Press, 1985); Abbas Alnaswari, *Iraq's Burden: Oil, Sanctions and Underdevelopment*, In *Contributions in Economics and Economic History*, (Westport, CT: Greenwood Press, 2002); Hala Fattah, "The Question of the Artificiality" Shams C. Inati (ed.) *Iraq: Its History, People, and Politics* (New York: Humanity Books, 2003), s. 49-63; Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and History Denied*, (New York: Columbia University Press, 2003).

42 Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and History Denied*, s. 64, 74-76, 81, 84, 128-129.

43 Tareq Y. Ismael, *The Rise and Fall of the Communist Party in Iraq*, (New York: Cambridge University Press, 2008), s. 11; Charles Tripp, *A History of Iraq*, (New York: Cambridge University press, 3rd edition, 2007), s. 40-44.

44 Tripp, *A History of Iraq*, s. 79-83; Ibrahim Al-Marashi ve Sammy Salama, *Iraq's Armed Forces*, (New York: Routledge, 2008), s. 33-34.

altyapısal bir güç oluşmamış ve devletin toplum nezninde meşruluğu desteklenmemiştir.

1958 yılında askeri bir darbe monarşiyi devirdiğinde Irak'ın toplumdan geniş ölçüde bağımsız olan devlet yapısına rağmen siyasi iktidar, 1968 yılındaki ikinci Baas darbesine kadar bir bütünlük gösterememiştir.⁴⁵ Çoğunlukla büyük aşiretlerin toprak ağalarından oluşan monarşik yönetim yerine gelen yeni yönetici seçkinler, asker ve kamu görevlileriydi. 1958 devrimi, emperyalizm ve toprak ağalığı karşıtı bir sosyal hareket olsa da Baas Partisi'nin güçlenmesiyle zaman içinde Arap milliyetçiliğini ve Arap birliğini savunan Sünni ve Şiiilerin özgün dayanışmasına dayanan bir sosyalist harekete dönüştü.⁴⁶ Fakat, Sünni-Şii dayanışması, Sünni Baasçıların Arap milliyetçiliği anlayışıyla zayıfladı ve 1963-1968 yılları arasında parti Sünni seçkinlerin uzantısı oldu.⁴⁷ Özellikle Saddam Hüseyin'in liderliğinde Baas Partisi'nin ideolojisi, farklı etnik ve mezhepteki Irak halkını ortak bir kimlik altında birleştirmek için kullanıldı. Saddam Hüseyin önceleri pragmatik bir yaklaşımla "önce Irak" sloganı altında tüm Irak halkı için Mezopotamyalı fikriyle ulusal bir kimlik inşaa etmeye çalıştı.⁴⁸ Böylece Irak'ın devletleşme sürecinde 1958 öncesi gözlemlenmeyen ideolojik ve politik sosyal güç kaynakları kullanılmaya çalışılsa da devlet iktidarını toplumdan bağımsız kılan bir siyasi bütünlüşme izlenmiştir. 1968 sonrası Baas rejimi özellikle petrol gelirlerinin artmasıyla ülkenin sermaye yapısını tamamen bu doğal kaynağa bağımlı kılarak devlet örgütlenmesini şekillendirmiştir.⁴⁹ Nitekim, 1972 yılında Irak Petrol Şirketi'nin millileştirilmesiyle petrol, Baas Partisi'nin siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri gücünün temeli olmuştur. Irak'ın devletleşme süreci artık petrolün politik ekonomisine bağımlı kılınmış, Saddam Hüseyin kendisine sadık etkin bir istihbarat ve güvenlik teşkilatı kurarak despotik gücünü arttıracak imkana kavuşmuştur.

45 Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, s. 77-104; Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, (New York: I.B. Taurus, 1990), s. 51-104.

46 Ismael, *The Rise and Fall of the Communist Party in Iraq*, s. 79-114. Farouk-Sluglett ve P. Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, s. 55-57, 62, 74-75.

47 Al-Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, s. 78-93, 109; Farouk-Sluglett ve P. Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, s. 85-100.

48 Simon Bromley, *Rethinking Middle East Politics*, (Cambridge, UK: Polity Press, 1994), s. 138-139; Cordesman ve Hashim, *Iraq, Sanctions and Beyond*, s.37-39.

49 Alnaswari, *Iraq's Burden: Oil, Sanctions and Underdevelopment, Contributions in Economics and Economic History*, s. 26-28, 48, 54.

1973-74 yıllarında gerçekleşen petrol krizinin sonucu artan petrol fiyatlarıyla Irak'ın gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık üçte ikisi petrol gelirlerinden oluşmuştur.⁵⁰ Böylece Saddam, devletin yeterliliğini sivil toplum bazında arttıracak bir altyapısal güç yerine despotik gücünün meşruluğunu devam ettirecek sosyal devlet politikalarıyla Irak halkının göreceli refahını sağlamıştır. “Petrolün laneti” olarak da adlandırılan bu siyasi süreçte doğal kaynak zengini ülkelerdeki siyasi iktidarlar, demokratikleşme yerine siyasi güç ve meşruluklarını, kendi kontrollerindeki yüksek doğal kaynak gelirlerini önemli bürokratlar, orduda üst düzey komutanlar ve bölgesel yöneticilerle paylaşarak ve üyesi olduğu aile, aşiret ya da etnik grup bağlarıyla birebir örtüşen bir idari yapıyla korumaktadırlar. Rant dağıtan devlet modeli dediğimiz bu siyasi yapıda liderler, geniş kamu hizmetleri sağlayıp sübvansiyonlarla temel ihtiyaçları karşıladıkları sürece toplumun meşruluk arayışını engelleyebilmekte, demokratik sosyal ve siyasi kurumların gelişmesine engel olabilmekte ve toplum-devlet ilişkilerini çok sektörlü bir ekonominin yokluğunda tek taraflı belirleyebilmektedir.⁵¹

Fakat, sekiz yıl süren İran-İrak savaşı (1980-88), Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı (1990-91) ve savaş sonrası uygulanan ekonomik ambargolar sonucu petrol altyapısının yıpranmasıyla Irak'ın petrol gelirleri azalmış ve rant dağıtan devlet modelini, dolayısıyla iktidarın sosyal güç kaynaklarını ve meşruluğunu tehdit eder hale gelmiştir. Irak toplumunda orta sınıfın giderek fakirleştiği, sosyal devlet harcamalarının azaldığı bu savaşlar döneminde farklı aşiret, etnik ve dini gruplar arası ayrımcılık, rüşvet verme artarak toplum devletten uzaklaşmıştır.⁵² Öyle ki devlet-toplum arasındaki bu güven sorunu, 2003 sonrası devletleşme sürecinde özellikle 2006-2007 yılları arası artan şiddet olaylarıyla farklı etnik ve dini gruplar arası siyasi güç mücadelesine dönüşmüştür. Bu güç mücadelesinin ana hedefi, Irak'ta devletin varlığını belirleyen

50 Bromley, *Rethinking Middle East Politics*, s. 140.

51 Rant dağıtan devlet modeli ve petrol ilişkisi için bakınız: Kiren Aziz Chaudhry, *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*, (Cornell University Press, 1997); Terry Lynn Karl, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, (University of California Press, 1997); Dirk Vandewalle, *Libya since Independence: Oil and State-Building*, (Cornell University Press, 1998).

52 Alnaswari, *Iraq's Burden: Oil, Sanctions and Underdevelopment, Contributions in Economics and Economic History*, s. 135-159.

sosyal güç kaynaklarının petrolün politik ekonomisine bağımlı olması nedeniyle petrol zenginliğinin, dolayısıyla iktidarın kimlerce paylaşılacağıdır.

Bu çerçevede Mart 2010 seçimleri sonrası Irak'ın siyasi bütünleşmesini bekleyen ana sorunlar, Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerin idari durumunun belirlenmesi, Irak anayasasının yenilenmesi ile petrol yasasının çıkartılmasıdır.⁵³ Kerkük sorunu, devletin meşruluğunun ve sosyal güç kaynaklarının merkezindedir. Çünkü zengin petrol yataklarıyla bu bölge, merkezi devlet yapısıyla yerel idareler arasında siyasi güç dağılımının, dolayısıyla petrol gelirinin paylaşımının bir çeşit göstergesi olacaktır.⁵⁴ Diğer tartışmalı bölgelerse Nineva, Salah al-Din, Diyala ve Vaset bölgelerinin bazı kesimleridir.⁵⁵ Öte yandan Irak'ta devletin varlığını belirleyen sosyal güç kaynaklarının petrolün politik ekonomisine bağımlı olması nedeniyle, 2005 anayasasında petrol kaynaklarının paylaşımı, yönetimi ve gelirlerinin dağılımıyla ilgili maddelerdeki muğlaklık ve çelişkiler, anayasa reformu ile petrol yasasının beraber ele alınmasını gerektirmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla Irak'ın tarihsel devletleşme sürecinde rant dağıtan devlet modeli ile petrol gelirleri arasındaki doğrudan ilişki göz önüne alındığında anayasada ihtiyaç duyulan değişiklikler, toplumun tüm kesimlerini uzlaştıran bir kapsamda yapıldığı ölçüde Irak'ın bütünlüğüne ve demokratikleşmesine zemin hazırlayabilecektir. Sadece merkezi

53 Seçim sonuçları ve yeni kurulan hükümetin değerlendirmesi için bakınız ORSAM, 7 Mart 2010 *Irak Parlamento Seçim Sonuçlarının ve Yeni Siyasal denklemin Değerlendirilmesi*, (Ankara: Rapor no:17, Nisan 2010).

54 Irak anayasasının 140. maddesi bu bağlamda önemlidir. Bu madde, Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) için "normalleşme", nüfus sayımı ve referandum için yasal dayanaktır. "Normalleşme" ile Kürtler, Saddam dönemindeki Araplaştırma politikası sonucu tartışmalı bölgelerde yapılan değişikliklerin düzeltilmesi yönündeki önlemleri kast etmektedir. Bu önlemler arasında zorla bu bölgelerden göç ettirilenlerin (çoğunlukla Kürtler ve Türkmenler) geri dönüşü, bu bölgeye yerleştirilen Arapların tazminatla gönüllü ayrılması, gayri menkullerin yeniden tahsisi ve bu bölgelerin 1968 öncesi idari sınırlarının korunması yer almaktadır. International Crisis Group, "Oil for Soil: Toward a Grand Bargain on Iraq and the Kurds," *Middle East Report* No: 80, 28 Ekim 2008, s. 2.

55 Kürdistan Bölgesel Yönetimi, tartışmalı bölgelerin kapsamını herhangi bir şekilde tartışmaya açık görmemektedir. Çünkü bu alanların 2004 Geçici İdari Yasa (Transitional Administrative Law) no 38 ile tanımlandığını ve 2005 anayasasına bu şekilde dahil edildiğini belirtmektedirler. Irak anayasasının 143. maddesine göre: "Irak'ın Geçici Dönemi için İdari Yasası ve Ekleri, 53. maddenin A bendi hariç, yeni hükümetin kurulmasıyla sona erer." Bu 53. madde A bendine göre: "Kürdistan Bölgesel Yönetimi, 19 Mart 2003 tarihinde Dohuk, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyala ve Nineva valiliklerinde idarede bulunan yönetimlerin resmi hükümeti olarak tanınır.

56 Irak'ın 2005 anayasasındaki petrol kaynaklarının paylaşımı, yönetimi ve gelir dağılımıyla ilgili muğlak ve çelişkili maddelerin detaylı açıklaması için bakınız: Pınar İpek, "Irak'ta 2010 seçimleri öncesi petrol kaynaklarının önemi," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 64-65.

hükümet-yerel yönetimler ekseninde petrol gelirlerinin paylaşımına yoğunlaşmış bir devletleşme süreci, Irak'ta devlet-toplum arasında tarihsel olarak sorunlu meşruluk ilişkisinin tekrarı olabilir. Bu nedenle sosyal gücün kaynakları, devlet ve sivil toplum arasında Irak'a özgü tarihsel zorluklar unutulmadan dengelenmelidir. Burada önemli olan bir başka kavram, sivil toplumun Ortadoğu'da ve özellikle petrol zengini ülkelerde nasıl bir söylemle siyasi bir biçimde inşaa edildiği ya da edileceğidir.

Bu bağlamda Arap aydınları arasında yapılan sivil toplum tartışmaları aydınlatıcıdır.⁵⁷ Bu tartışmalarda sivil toplumun hem liberal tanımları hem de bu tanımları reddeden farklı yaklaşımlar vardır. Liberal yaklaşımda örneğin, “modernleşme” okuluna benzer şekilde sivil toplum, geleneksel yapıların karşıtı olarak ele alınıp modernitenin ortaya çıkmasıyla etnik ve aşiret bağılıklarının kalktığı, modern siyasi yapıları olan politik bir toplum olarak tanımlanmaktadır.⁵⁸ Sivil toplumun apolitik, özellikle de devlet ile siyasi partilerden ayrı bir süreç olarak tanımlandığı bu yaklaşıma göre, sivil toplum, kalkınmayı engelleyen geleneksel yapıların değiştirilmesinde ve bunun için sosyal hareketliliğin yerel düzeyde sağlanmasında gereklidir. Bu anlamda devletten bağımsız bir sosyal hareket olması vurgulanmaktadır; fakat geleneksel yapıların neden kalkınmayı engellediği açıklanmadan hangi modele göre bir değişim olacağı belirtilmemektedir.⁵⁹ Bir başka liberal yaklaşımda “modernleşme” okulundaki geleneksel-modern karşıtlığı reddedilerek, “yavaş demokratikleşme” olarak nitelenen devlet kurma modelindeki gibi devletin rolünü küçülten, siyasi partileri, sendikaları ve diğer meslek örgütleri dışlayan, piyasa ekonomisine uyumlu bireyi öne çıkaran, yerel katılımlı bir sivil toplum tanımlanmaktadır.⁶⁰

57 Bu tartışmaları özetleyen bir çalışma için bakınız: Zeina Halabi, “Arab Civil Society: Assessing Interpretations and Determining Challenges” *Civil Society from the Arab Perspective: Experiences and Challenges in Iraq and the Region Semineri*, 15-17 Aralık 2004, Beyrut, Heinrich Boell Foundation Middle East Office and the Arab NGO Network for Development.

58 Zeina Halabi, “Arab Civil Society: Assessing Interpretations and Determining Challenges,” s.11. Halabi, modernleşme okulu çerçevesinde bir sivil toplum değerlendirmesini, Mustapha Kamel Al Sayyid'in “Civil Society and the Arab World” Rex Bryne, Baghat Korany ve Paul Noble (ed), “Political Liberalization and Democratization in the Arab World” (London: Boulder, 1995) adlı eserinden aktarmıştır.

59 İbid., s. 12. Halabi, sivil toplumun apolitik, özellikle de devlet ile siyasi partilerden ayrı bir süreç olarak tanımlandığı çalışmaya örnek olarak, Shahida El Baz'ın *The Role of Civil Society in Developing Arab Societies*, (New York: ESCWA, 1998) adlı eserini vermiştir.

60 Zeina Halabi, “Arab Civil Society: Assessing Interpretations and Determining Challenges,” s. 13.

Buna karşılık, Arap aydınları arasında liberal tanımları sorgulayan ve din, aşiret, etnik gruplar gibi geleneksel yapılarda sivil toplumun varlığını açıklayan yaklaşımlar da vardır. Örneğin, sivil toplumun aşiret, etnik ve dini kurumları kapsayarak Arap toplumlarında her zaman var olduğunu ve aslında sivil toplum sayesinde bu grupların devletin otoritesiyle doğrudan ilişki kurmaya kaçındığını açıklayan tanımlar vardır.⁶¹ Hatta sivil toplumun küreselleşme sürecinde gelişiminin, mevcut geleneksel yapılarda yeni gerçekliklerin keşfedilmesiyle ilgili olduğunu öne süren bu yaklaşıma göre modern devletin ortaya çıkması, bu geleneksel yapıların bir ulusal birlik altında yönetilmesine bağlıdır.⁶² Diğer yandan sivil toplumun İslamiyet içindeki yeri olumlu ve olumsuz olarak iki ana grupta tartışılmaktadır. Olumsuz tanıma göre İslami toplum sivil toplumla uyuşmaz; karşıtlık taşır. Çünkü bu tanım, Allah'ın tartışmasız iktidarı ve emirleri karşısında sosyal veya siyasi çoğulculuğu reddetmesi nedeniyle aynı zamanda İslamiyetle demokrasinin bağdaşmazlığını ve istemedi de olsa radikal İslama hakim olan söylemi vurgular.⁶³ İslamiyet ve sivil toplum ilişkisini tartışan olumlu yaklaşımsa, sosyal mutabakat için gerekli değerlerin İslami geleneğin özünde olduğunu ve örneğin erken İslam toplumlarında sivil toplum anlayışının hüküm sürdüğünü vurgulamaktadır.⁶⁴

Petrole bağlı bir ekonomik kalkınma ve devletleşme süreci geçirmiş Irak'ta ekonomik ve askeri sosyal güç kaynaklarının despotik bir gücü destekler biçimde örgütlendiğini, politik ve ideolojik kaynaklarınısa geri planda kaldığını göz önüne alırsak, sivil toplumun siyasi ve ideolojik söyleme sahip çıkarak güçlenmesi beklenebilir. Sivil toplumu inşa

61 ibid., s. 15.

62 ibid., s. 15. Halabi, din, aşiret, etnik gruplar gibi geleneksel yapılarda sivil toplumun varlığını açıklayan çalışmalara örnek olarak, Burhan Ghalyoun'un "*Binaa al mujtamaa al madani: dawr al 'uwamel el dakhiliyya wal kharijiyya*" (The construction of civil society: the role of interior and exterior factors) "*Al Mujtama' al madani fil watan al 'arab*" (Civil Society in the Arab World) (Beirut: Markaz Dirassat al Wihda al A'arabiyya, 2000), s. 733-755, vermiştir.

63 İbid., s. 16. Halabi, sivil toplumun İslamiyetle uyuşmadığını ve karşıtlık taşıdığını öne süren çalışmalara örnek olarak, Bernard Lewis'in *The Shaping of the Modern Middle East*, (NY: Oxford University Press, 1994) ve Elie Kedourie'in *Democracy and Arab Political Culture*. (London : Frank Cass, 1994) adlı eserlerini vermiştir.

64 İbid., s. 17. Halabi, İslamiyet ile sivil toplum ilişkisini uyumlu ve dinin özünde var olduğunu savunan yaklaşıma örnek olarak, A. Al Soubayhi'nin *Mustaqbal al mujtama'a al madani fil watan al 'arabi* (The future of civil society in the Arab World). (Beirut: Markaz Dirassat al Wahda al Arabiyya, 2000) ve A. Musallî'nin "Modern Islamic Fundamentalist discourses on civil society, pluralism and democracy" J. Schwedler (ed.), "Toward Civil Society in the Middle East" (N.Y. : Boulder, 1995), s. 35-37 adlı çalışmalarını vermiştir.

edecek bir siyasi ve ideolojik söylem, yukarıda tartışılan farklı tanımlara göre ekonomik ve askeri kaynakları elinde tutan Irak devleti ile yerel, bölgesel siyasi aktörler ve uluslararası toplumun etkisine açıktır. Bir başka deyişle, Irak'ın devletleşme sürecinde bilgi, kapitalizm, endüstrileşme ve güvenlik boyutları arasındaki karmaşık ilişki bağlamında küreselleşmenin bu kurumlarda ulus devletin tekeline getirdiği sınırlamalar nedeniyle, sivil toplum ile devlet arasında zayıflayan ilişki unutulmamalıdır. Örneğin, bilginin üretilmesi ve paylaşımında iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle istihbaratın devletin tekelinden çıkması ve sosyal medyanın yükselişiyile sivil toplumun faaliyet alanı ve etkinliği, yerel düzeyden uluslar ötesi düzeye doğru artmıştır. Öte yandan, kapitalizmin aralıklarla geçirdiği finansal krizlerin sosyal ve siyasi alanlara yeni krizlerle yansımalarına rağmen, kapitalist düzende enerji güvenliği baskısını karşılayacak üretim ilişkileri doğrultusunda petrol zengini ülkelerde siyasi istikrarın önemi, bir ikilem yaratmıştır. Aynı şekilde, petrolün politik ekonomisine bağımlı devlet iktidarı ile liberal demokratikleşme arasındaki çelişki, bilgi ve kapitalizmdeki değişimlerle derinleşmiştir. Son olarak, değişen askeri teknolojiye bağlı artan yeni asimetrik tehditler, devletin en hayati sorumluluk alanı olan şiddetin kontrolü ve güvenliğin sağlanmasındaki tekelini zayıflatması açısından önemlidir.

Bu saptamalardan yola çıkarak Irak'ta sadece ekonomik ve askeri güç kaynaklarını elinde tutabilen bir devletin iktidarı sürdüremeyeceğini; dolayısıyla siyasi ve ideolojik kaynakların, farklı söylem ve sosyal gruplardan etkilenecek sivil toplum tarafından daha çok sahiplenileceği yeni bir devlet toplum ilişkisinin inşaa edilmesini bekleyebiliriz. Fakat Irak'ta 1980 İran savaşıyla başlayan 30 yıllık savaş ve yıkım, eğitim, sağlık, altyapı hizmetlerini son derece kötüleştirilmiş; sivil toplumu ayakta tutabilecek insani kalkınma göstergelerini savaş öncesi düzeylerin altına indirmiştir.⁶⁵ Bu nedenle, Irak'ın siyasi bütünleşme sürecinde devlet toplum ilişkisi her zamankinden daha kırılındır.

65 Örneğin, Irak'ta 30 yıl önce 65 yıl olan yaşam uzunluğu bugün 58 yıl (Arap ülkeleri ortalaması 67.5 yıl, dünya ortalaması 68 yıldır); temiz su kaynaklarına erişim 1990'da %83 iken 2006'da %77, nüfusun %23'ü ulusal yoksulluk sınırının altında, 20-24 yaş arası üç erkekten birinin işsiz olması ve nüfusun %43'ü 15 yaş altıyken %71'inin kentlerde yaşaması nedeniyle eğitim, sağlık, altyapı ve istihdam ihtiyaçları Irak'ın kırılğan sosyal ve siyasi yapısını daha çok baskı altında bırakmaktadır. İstatistikler için bakınız: UNAMI, *Common Country Assessment, Iraq*, Kasım 2009, s. 7-13.

Kısaca Irak'ın tarihsel devletleşme sürecine özgü sorunları göz önüne almadan neoliberal ideoloji doğrultusunda Irak petrolünün dünya pazarına açılması ve bölgesel ticari bütünleşmeye odaklı bir siyasi bütünleşme süreci, petrole dayalı kalkınmada demokrasi ve refah talepleri karşılıksız bırakılan Iraklıların marjinalleşmesine neden olabilir. Doğal kaynak zengini ülkelerde çoğunlukla gözlemlenen rant dağıtan devlet modelinde sermaye ve üretim ilişkilerinin zorlamasıyla ekonomik ve askeri kaynaklar, devletin tekelindedir. Dolayısıyla devlet örgütlenmesi petrol gelirlerini kontrolü altına alan despotik bir gücü destekleyerek, sivil toplumu oluşturan farklı sosyal grupları siyasi kurumlardan dışlar. Siyasi kurumlardan dışlanan, uzun yıllar süren savaşların yıkımıyla zayıflayan bir sivil toplum sonucu sosyal gruplar, siyasi ve ideolojik kaynakları siyasi katılımı devlet toplum ilişkisine aktaramazlar. Böyle bir süreçte yerel ya da bölgesel güç odakları, demokrasi ve sosyal adalet yerine petrol zenginliği ve güce dayalı adalet dayanan neo-feodal bir siyasi yapı oluşturabilir.

Sonuç

Irak'ın güvenliği, yeni siyasi düzeninin başarısı ve meşruluğu için devletleşme sürecinin sorunları petrol zenginliğinin etkileri göz önüne alınarak çözümlenmelidir. Bu siyasi süreç, sadece devlet ve toplum arasında yerel düzeyde değil aynı zamanda bölgesel, uluslararası ve küresel düzeyde süregelen güvenlik, kalkınma ve demokrasi sorunları bağlamında ele alınmalıdır. Devletin meşruluğu ve egemenliği, küreselleşme sürecinde sosyal gücün ideolojik, ekonomik, askeri ve politik kaynaklarının kapitalizmin zorladığı sermaye ve üretim ilişkileri çerçevesinde farklı aktörlerce nasıl bir siyasi söylemle inşa edileceğine bağlıdır. Nitekim, Ocak 2011'de Tunus'ta halkın başardığı devrimle başlayan Ortadoğu'da demokrasi ve refah için yapılan halk mücadeleleri bu açıdan yorumlanabilir. Bu mücadelelerin başarısı, tarihsel süreçte bu toplumlarda farklı düzeylerde bulunan ideolojik, ekonomik, askeri ve politik kaynaklar ile petrol zenginliğine sahip olan veya olmayan sermaye yapısının belirlediği devlet toplum ilişkilerinin, küreselleşme sürecinde yerel, bölgesel, uluslararası ve uluslararası aktörlerin tercihlerine göre ne kadar ve nasıl değiştirilebileceğine bağlıdır.

Kaynakça

Al Khafaji, Isam, "A few days after: state and society in a post-Saddam Iraq," Toby Dodge ve Steven Simon (ed.), *Iraq at the Crossroads: State and Society in the Shadow of Regime Change*, (London and Oxford: International Institute for Strategic Studies and Oxford University Press, 2003).

Alaaldin, Ranj, "Maliki is Iraq's best defence against Iranian inşuence", *Guardian*, 28 Kasım 2010.

Al-Marashi, Ibrahim ve Sammy Salama, *Iraq's Armed Forces*, (New York: Routledge, 2008).

Almond, Gabriel and James Coleman (eds), *The Politics of the Developing Areas*, (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1960).

Alnaswari, Abbas, *Iraq's Burden: Oil, Sanctions and Underdevelopment*, in *Contributions in Economics and Economic History*, (Westport, CT: Greenwood Press, 2002).

Ayoob, Mohammed, "State Making, State Breaking, and State Failure" Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, ve Pamela Aall (ed.), *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 2007), s. 95-114.

Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and Revolutionary Movements of Iraq*, (Princeton: Princeton University Press, 1978).

Bayart, Jean-Francois, "Finishing with the Idea of the Third World: The Concept of the Political Trajectory" J. Manor (ed.), *Rethinking Third World Politics*, (London: Longman, 1991).

Bayart, Jean-Francois, *The State in Africa: The Politics of the Belly*, (London: Longman, 1993, French edition 1989).

Bromley, Simon, *Rethinking Middle East Politics*, (Cambridge, UK: Polity Press, 1994).

Bush, George W., "President's address to nation," 10 Ocak 2007, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070110-7.html>>

Bush, George W., *The National Security Strategy of the United States of America*, Washington, DC: White House, 2002, s. 31, <<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>>.

Chaudhry, Kiren Aziz, *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*, (Cornell University Press, 1997).

Coleman, James S., "Modernization: Political Aspects," *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Cilt. 10, (New York: Collier, Macmillan, 1976).

Cordesman, Anthony H., ve Ahmed S. Hashim, *Iraq, Sanctions and Beyond*, (Boulder, CO: Westview Press, 1997).

Cunliffe, Philip, "State building, power without responsibility," in Aidan Hehir ve Neil Robinson (ed.) "State-Building: Theory and Practice" (London: Routledge, 2007), s. 50-69.

Diamond, Larry, "What Went Wrong and Right in Iraq," *Foreign Affairs*, Cilt: 83, Sayı: 2, (Mart/Nisan 2004).

Diamond, Larry, *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*, (New York: Times Books, 2005).

Dobbins, James ve et al., *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, (Santa Monica, CA.: RAND Corporation, 2003).

Dobbins, James ve et al., *Europe's Role in Nation-Building : From the Balkans to the Congo* (Santa Monica. CA.: RAND Corporation, 2008).

Dobbins, James ve et al., *The UN's Role in Nation-Building : from the Congo to Iraq*, (Santa Monica, CA.: RAND Corporation, 2005).

Dodge, Toby, "Iraqi Transitions: from regime change to state collapse," *Third World Quarterly*, Cilt: 26, Sayı: 4-5, 2005, s. 705-721.

Dodge, Toby, "The ideological roots of failure: the application of kinetic neo-liberalism to Iraq," *International Affairs*, Cilt: 86, Sayı: 6, 2010, s. 1269-1286.

Duman, Bilgay, "İrak'ta Hükümet Kuruldu (mu)?" ORSAM Dış Politika Analizleri, 12 Kasım 2010.

Erkmen, Serhat, “Yeni Irak Hükümeti Irak’a Neler Getirecek?” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 25, s. 8-17.

Farouk-Sluglett, Marion ve Peter Sluglett, *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship*, (New York: I.B. Taurus, 1990).

Fattah, Hala, “The Question of the Artificiality” Shams C. Inati (ed.), *Iraq: Its History, People, and Politics*, (New York: Humanity Books, 2003), s. 49-63.

Fearon, James D. ve David D. Laitin, “Neotrusteeship and the Problem of Weak States,” *International Security*, Cilt: 28, Sayı: 4, (Bahar, 2004), s. 5-43.

Fukuyama, Francis, *State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, (London: ProŞle Books Ltd., 2004).

Fukuyama, Francis, *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004).

Giddens, Anthony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism Vol. 2 The Nation State and Violence*, (Cambridge: Polity Press, 1985).

Halabi, Zeina “Arab Civil Society: Assessing Interpretations and Determining Challenges” *Civil Society from the Arab Perspective: Experiences and Challenges in Iraq and the Region Semineri*, 15-17 Aralık 2004, Beyrut, Heinrich Boell Foundation Middle East Office and the Arab NGO Network for Development.

Hehir, Aidan ve Neil Robinson (ed.), *State-building: Theory and Practice*, (New York: Routledge, 2007).

Huntington, Samuel, *Political Order in Changing Societies*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1968).

International Crisis Group, “Oil for Soil: Toward a Grand Bargain on Iraq and the Kurds,” *Middle East Report* No: 80, 28 Ekim 2008.

İpek, Pınar, “Irak’ta 2010 seçimleri öncesi petrol kaynaklarının önemi,” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 58-66.

İsmael, Tareq Y., *The Rise and Fall of the Communist Party in Iraq*, (New York: Cambridge University Press, 2008).

Karl, Terry Lynn, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, (University of California Press, 1997).

Kaufmann, Chaim D., "Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil War," *International Security*, Cilt: 20, Sayı: 4, 1996, s. 136-175.

Krasner, Stephen D., "Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States." Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, ve Pamela Aall (ed.), *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, (Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 2007), s. 653-678.

Latham, Michael, E. *Modernization as Ideology: American Social Science and 'Nation-Building' in the Kennedy Era*, (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2000).

Mann, Michael, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, (Oxford: Blackwell, 1988).

Mann, Michael, *The Sources of Social Power, Vol. 2: The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914* (Cambridge University Press, 1993).

Marr, Phebe, *Iraq's New Political Map*, (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Special Report, January 2007).

Marr, Phebe, *The Modern History of Iraq*, (Boulder, CO: Westview Press, 1985).

Martinussen, John, *Society, State, and Market: A Guide to Competing Theories of Development*, (London: Zed Books, 1997), s. 165-181.

Mendelson Forman, Johanna "Striking Out In Baghdad: How Post Conflict Reconstruction Went Awry," Francis Fukuyama (ed.), *Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq*, (Baltimore: John Hopkins University Press, 2006), s. 196-217.

ORSAM, 7 Mart 2010 Irak Parlamento Seçim Sonuçlarının ve Yeni Siyasal Denklemin Değerlendirilmesi, (Ankara: Rapor no:17, Nisan 2010).

Osler Hampson, Fen ve David Mendeloff, "Intervention and the Nation-Building Debate" Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall (ed.), *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, (Washington, D.C.: United State Institute of Peace, 2007), s. 679-699.

Paris, Roland ve Timothy D. Sisk (ed.), *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Postwar Peace Operations*, (New York: Routledge, 2009).

Pollack, Kenneth, "Baghdad's Long, Cold Winter," *National Interest*, 6 Aralık 2010.

Pye, Lucien W., *Aspect of Political Development*, (Boston, MA: Little, Brown & Co., 1966).

Reynolds, Andrew (ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, (New York: Oxford University Press, 2002).

Roeder, Philip G. ve Donald Rothchild (ed.), *Sustainable Peace: Power and Democracy After Civil Wars* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).

Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, (Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990).

"Transcript: Maliki on Iraq's Future," *Wall Street Journal*, 28 Aralık 2010.

Tripp, Charles, *A History of Iraq*, (New York: Cambridge University press, 3rd edition, 2007).

UNAMI, *Common Country Assesment, Iraq*, Kasım 2009.

Vandewalle, Dirk, *Libya since Independence: Oil and State-Building*, (Cornell University Press, 1998).

Visser, Reider, "Parliament Approves the Second Maliki Government" <www.historiae.org>, 21 Aralık 2010.

Woodward, Bob *The War Within: A Secret White House History, 2006-2008* (New York: Simon & Schuster, 2008).